

Toplumsal Cinsiyet ve Mekânın Karşılıklı İlişkisi: Patriyarkanın Sosyal Mekânı Örgütleyişine Dair Bir Tartışma

M. Murat Yücesahin*
Ankara Üniversitesi

Öz

Mekân, kültürel yurttaşlık değerlerinin kadını dışlamasını en somut anlamda görebileceğimiz bir ögedir. Bunun nedeni mekânın kültürel inşasının kadınları güç ve etkiden alıkoyan meşruiyeti sembolize eden bir iç doğaya sahip olmasıdır. Bu nedenle de feminist coğrafyanın özellikli amacı, toplumsal cinsiyete ve mekâna göre olan bölünmeleri görünür kılmak, sorunsallaştırmak ve onlar arasındaki karşılıklı yapılanmayı-patriyarkanın sosyal mekânı örgütleyişini- ve bariz doğallığı açık etmektir.

Benim bu makalede amacım, kadın ve erkeklerin mekân ve yerleri ne ölçüde farklılaşarak deneyimlediklerini incelemek ve bu farklılıkların toplumsal cinsiyetin sosyal inşasının bir parçası olduğu kadar nasıl da yerlerin bir özelliği olduğunu tartışmaktır. İlk, özellikle jeopolitik anlayışa odaklanarak akademik coğrafyaya egemen olan erkek merkezli epistemolojiyi ve disiplinin mekânsal düşüncesinin eril yaklaşımdan etkilenişini açığa çıkarmaya çalışacağım. İkinci olarak, feminist coğrafyanın anahtar kavramlarını ele alarak toplumsal cinsiyet ve sosyal mekân arasındaki ilişkileri tartışacağım. Bunu yaparken de toplumsal olarak inşa edilmiş olan 'kamusal' ve 'özel' kavramları ile cinsiyetlenmiş kimliklerin inşası arasındaki ilişkiyi inceleyeceğim. Ve son olarak, kadınların günümüzdeki sosyo-ekonomik ve kültürel pratiklerine odaklanarak kamusal ve özel mekânlar arasındaki ayrımı eleştireceğim.

Anahtar Kelimeler: *feminist coğrafya, toplumsal cinsiyet, özel mekân, kamusal mekân.*

* Doç.Dr. M. Murat Yücesahin, Coğrafya Bölümü, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara Üniversitesi, Ankara-Türkiye. E-posta: mmyucesahin@gmail.com.

Gender and Space in Reciprocal Relation: A Discussion on the Structuring of Social Space by Patriarchy

M. Murat Yüceşahin
Ankara University

Abstract

Space is where we can see most tangibly that cultural citizenship values exclude women literally. This is because cultural construction of space has inherent in its symbolism the legitimacy to exclude women from power and influence. Therefore, the specific aim of feminist geography is to investigate, make visible and challenge the relationships between gender divisions and spatial divisions, to uncover their mutual constitution—structuring of social space by patriarchy— and problematize their apparent naturalness.

In this paper, my purpose is to examine the extent to which women and men experience spaces and places differently and to discuss how these differences themselves are part of the social constitution of gender as well as that of place. Firstly, I will try to uncover the male-centered epistemology that dominated academic geography—especially by focusing on the geopolitical understanding—and the way in which spatial thinking was influenced by the discipline’s masculinist approach. Secondly, I will discuss the reciprocal relation between gender and social space by dealing with the key concepts of feminist geography. In doing this, I will examine the relationship between socially constructed concepts of ‘public’ and ‘private’ and the construction of gendered identities. And finally, I will also criticize the distinction between public and private spaces by focusing on contemporarily socio-economic and cultural practices of women.

Keywords: *feminist geography, gender, private space, public space.*

Giriş

Ben, coğrafya disiplininin oldukça toplumsal olan bir tarafını, mekân ve toplum arasındaki ilişkiyi, bir beşeri-sosyal coğrafyacı olarak çalışmaktayım. Bu alandaki çalışmalarımı derinleştirdikçe aslında kökü oldukça militarist-eril bir bakış açısına dayanan, mekânı politize eden ve sonra da onu kullanan-kullandıran jeopolitikanın coğrafyaya verdiği zararı yeniden ve yeniden keşfediyorum. Ve fakat geçmişte disiplinin kimliğine-bütününe yansiyacak şekilde onu kötücülleşiren jeopolitikanın etkisinin, feminist ve sosyal teorilerin beşeri coğrafyaya sızmasıyla ortadan kalktığını gözlemleyebiliyorum. Öncelikle yaşam hakkı üzerindeki kısıtlamalar ve ayrımlar üzerinden yola çıkan feminist hareket, daha sonra toplumsal ve siyasal haklara uzanan yelpazede ses getirmeye ve pek çok bilim dalının vazgeçilmez gerçeklerinden biri olmaya başladı (Özlük, 2007). Böylece feminist hareketin kadınlar ve erkekler arasındaki toplumsal hayatın her alanında var olan eşitsizlikleri sorgulamaya ve kadınların görünür olmasını sağlamaya yönelik çabasının birçok disiplinin kendini sorgulamasına yol açtığını bizatihi çalışmakta olduğum disiplin üzerinden okuyabiliyorum. Tarih-ötesi ve mekânlarda farklı biçimlerde var olan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin coğrafya alanında gündeme getirilmesi, disiplinin metodolojisinin kuvvetli tartışmalardan geçtiği 1970'lerin başlarına rastlıyor. Batı coğrafya bilim pratiğinde başlayan feminist coğrafya çalışmaları, hem disiplinin kendi içindeki cinsiyetçi bakış açısını sorgulamaya hem de mekânlar ve toplumsal cinsiyet arasında süregelen ilişkiye odaklanıyor.

Feminist perspektifle mekân, fiziksel olmaktan ziyade, Fenster'ın (2005: 245) da ifade ettiği üzere, sosyo-kültürel anlamlarla yüklü olan, kültürel değer ve normların asıl itibarıyla kadını dışlamasının en somut biçimde görülebileceği bir coğrafi öge. Mekânı var eden bu sosyal inşa, kadının temsiliyetini, güç ve etkisini gösterebilmesini ve çeşitli etkinliklerde bulunmasını sınırlayarak bu duruma meşruiyet kazandıran kültürel mirası (Direk, 2014: 73) çeşitli biçimlerde sergiliyor.

Bu yazımda mekân, cinsiyet ve coğrafya meselesini ele alırken, coğrafya terimini eril anlamından sıyırmak ve yüklendiği heteronormatif tarihsellikten çıkarmaya yönelik bir tartışma geliştirmek istedim. Bu kapsamda yazımda iki özel amacım bulunuyor: İlki, feminist coğrafyanın varoluşsallığını, uğraşını ve önemini deterministik coğrafya anlayışını sorunsallaştırdıktan sonra açıklamak; ikincisi ve asıl olanı, toplumsal cinsiyet ve sosyal mekânın karşılıklı ilişkisini tarihsel süreçte mekânın kavramsallaştırılması pratiklerine de yer vererek toplumsal dönüşüm üzerinden tartışmak. İkinci amaç özelinde evcillığın (domesticity) kökenleri ve mekânların endüstriyel toplumlarda nasıl ayrıştığından yola çıkarak, kadını özel mekânda sürdürdüğü ev içi aktivitelerle sınırlayan ve büyük ölçüde onu dışlayan işgücü piyasasının cinsiyetçi mekanizmasının köklerine odaklanıyorum. Sonra da yeni ve değişen toplumsallaşmalar ve algı biçimleri üzerinden 'ev-özel mekân' (home-private space) algılarının değişimini, böylece 'yer'e (place) ilişkin algıların günümüzde patriyarkanın üzerini örtmede işe yarar gözüken özel-kamusal mekân (public

space) ayrımını nasıl da yıpratmakta olduğunu tartışıyorum. Kavramsal incelemeye duyduğum gereksinim bu makaleyi kaleme almamın önemli bir diğer nedenidir. Kavramsal tartışmalara özgü hazırladığım bölümlerde eklettik yaklaşımı yoğun kullandığım bu çalışmayla Türkiye’de önemli bir boşluğa sahip bulunduğunu gözlemlediğim feminist coğrafya bilim pratiğine ve geniş bir birikime sahip feminist alanyazına katkıda bulunabilmiş olmayı ümit ediyorum.

Jeopolitik, Deterministik Coğrafya ve Feminist Düşünce Paradoksu

Bir ülkenin doğal kaynaklarını, iklimini, bitki örtüsünü, yeryüzü şekillerini, kara ve deniz sınırlarını ve daha bir sürü başka özelliklerini esas alan deterministik coğrafya (çevresel determinizm) pratiğinin, bilim tarihinin çok uzun döneminde bu anlayış içinde kaldığı neredeyse tartışmasız. Coğrafyanın çok eskiden beri mutlak mekânı (absolute space) anlatma-açıklama geleneği, yirminci yüzyılın ortalarına gelinceye dek sürmüş ve geçmişin tarihsel koşullarında geçerliğe sahip olmuştur. Ve fakat mekânla siyasa (politics) arasında yüzyıllardır bilinen güçlü ilişki, 1899 yılında İsveçli siyaset bilimci Rudolf Kjellen tarafından ‘jeopolitik’ (geopolitics) kavramıyla taçlandırılmıştı (Çalış & Özlük, 2007: 157).

Jeopolitik, Kjellen’in tanımlamasında bir devletin diğer devletlerle olan ilişkilerinde belirleyici rol oynayan yersel konumunu, yeryüzü yapısını ve ülke topraklarının fiziksel özelliklerini ön plana çıkarmayı amaçlar. Kjellen’le eş zamanlı olarak jeopolitik üzerine çalışan ve sistematik kavramsallaştırmalarıyla ünlü coğrafyacı Friedrich Ratzel, en azından öldükten sonra fikirleriyle ve Karl Haushoferle birlikte Adolf Hitler’in ortağı durumundaydı. ‘Yayılan ayakta kalır’ sloganı Ratzel’in en bilindik ifadelerindendi (Lambert, 2004; Aktaran: Çalış & Özlük, 2007: 163). Dolayısıyla feminist hareketin doğasına çok aykırı olarak milliyetçilik, emperyalizm, mutlakiyetçilik, çevresel determinizm ve hegemonya gibi kavramlarla beslenen jeopolitik, özünde bir mekânın-yerin diğerine yönelen tahakkümünü meşrulaştıran, bir yerin diğer yere karşı izafi üstünlüğü iddiasından nemalanan bir disiplin değil, sadece bir yaklaşım olarak kalmıştır (Çalış & Özlük, 2007).

Ratzel’den sonra o zamanların coğrafya anlayışıyla iç içe geçen jeopolitik yaklaşım, İngiliz coğrafyacı McKinder’in düşüncesinde -bir kırılma noktası yaratacak şekilde- tehlikeli hale gelir. Kenya ve Uganda keşif gezisi öncesinde liberal duruşuyla tanınan McKinder, seyahat dönüşünde muhafazakâr ve emperyalist duruşuyla 1904’te İngiliz Kraliyet Coğrafya Derneği’ne ‘Coğrafyanın Siyasi Mihveri’ (The Political Pivot of Geography) başlıklı bir bildiri sunar (Aktaran: Çalış & Özlük, 2007: 171-173). 1492 yılında Amerika’nın keşfiyle temel odağı keşifler olan deterministik coğrafya anlayışı, yirminci yüzyılın başına gelindiğinde McKinder’la ve sınırlı kaynaklara sahip bölgelerde hakimiyet kurma düşüncesiyle dünyayı sömürgeleştirmeye ve savaşlara sürükleyebilecek yol haritalarını açık edecek bir anlayışın etkisi altında kalır. Böylece İkinci Dünya Savaşı öncesinde oldukça keyfi bir biçimde mekânsal olarak sınıflandırılan ve sınırlandırılan tüm yeryüzü, artık emperyal politik

söylemin hedef alanı olur ve bu söylem, doğal olarak, en çok Alman Nazilerin dikkatini çeker (Çalış & Özlük, 2007: 179).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında insana, zamana, mekâna ve mesafelere ilişkin görüş ve düşünceler, küresel düzeyde birbirine bağlı biçimde yeniden formüle edilmeye zorlanıyordu. Postmodernizm'den konstrüktivizm'e ve en önemlisi, feminizme her entelektüel alanda eski yaklaşımlar ciddi düzeyde sarsılıyordu. Uluslararası ilişkiler, coğrafya, tarih, sosyoloji gibi nerdeyse tüm sosyal disiplinler, özellikle de feminist hareketin ve söylemin ışığında kendilerine çeki düzen vermeye çalışırken jeopolitika da bundan etkilendi. Ne var ki, 'eleştirel jeopolitik' olarak kavramsallaştırılan bu yeni yaklaşımın, jeopolitiğin devletçi, güvenlikçi, militarist ve emperyalist duruşundan ne ölçüde farklılaştığı belirsizdir. Ancak eleştirel jeopolitikaya popüler kültür ve gündelik yaşam gibi unsurların eklemeli olduğu vurgulanmaktadır (Çalış & Özlük, 2007: 192). Ancak jeopolitiğin bu patriyarkal ve hegemonik duruşunun etkisi altında kalan beşeri coğrafya, kabuğunu kırabilmeyi nerdeyse bütünüyle feminist harekete ve feminist teorilerin disipline sızmasına borçludur (McDowell & Sharp, 1997: 99). Ama jeopolitik, bugün hâlâ bir sanrı ve sahte bilim (pseudo-science) olarak, analizleri büyük-küçük; güçlü-zayıf; kontrol eden-edilen, edilmesi gereken ayrımlarına ve ikiliklere dayanan, mekânı siyasallaştıran ve onu metalaştıran hegemonik-patriyarkal bir yaklaşım şeklinde (Çalış & Özlük, 2007: 210) duruyor.

Tarihsel Süreçte Mekânın Kavramsallaştırılma Pratiklerine Bakış

'Mekân', coğrafyacıların uzun yıllardır tartıştıkları, yeniden tanımladıkları ve bu nedenle coğrafya disiplini için kilometre taşı niteliğinde bir kavram (Hubbard vd., 2002; Agnew, 2005; Hubbard, 2005; Aktaran: Fleetwood, 2009: 7). 'Mekân'ın kavramsallaştırılmasının kökleri 1950'li-1960'lı yıllarda disiplini topyekûn etkileyen kantitatif devrime kadar uzanıyor olsa da, bu yılları takiben mekâna ilişkin kavramsal içeriğin değişmesi ve kavramın bugünkü bağlamına erişmesi feminist coğrafyanın disiplinde yer edinmesine pek çok açıdan borçlu gözüküyor. Bu bölümde feminist coğrafyanın merkezinde yer alan toplumsal cinsiyet ve mekân ilişkisinin hem kavramsal altlığına hem de tartışmaların terminolojiyi anlama/yeniden tanımlama biçimlerini nasıl değiştirdiğine odaklanıyorum.

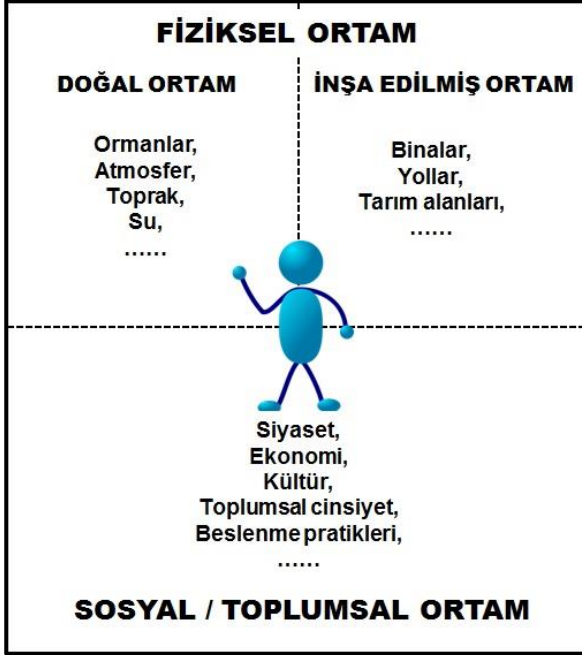
Fiziksel Mekân Kavrayışından Uzaklaşma Çabaları

1930'lu yılların sonlarıyla 1950'li yılların başları arasında bölgesel yaklaşım beşeri coğrafyanın hakim ve baskın paradigmasını oluşturuyordu (Peet, 1998; Aktaran: Fleetwood, 2009: 7-8). Bu yaklaşım "doğa" ile ilgili konularda nicel, ancak büyük ölçüde deskriptifti. Bölgesel coğrafyacılar dünya çapında farklı alanlara özgü ve onları biricik kılan karakteristikleri belirleyerek bölgeler arasındaki farklılıkları saptamaya çalışıyorlardı (Kitchen, 2006). Bu süreç boyunca beşeri coğrafyacılar 'mutlak mekân' kavramını fiziksel/ coğrafi

mekânla (physical / geographical space) ilişkilendirerek ‘basit, uzaklık bakımından ölçülebilir ve yalın bir anlama biçimi (Kartezyen yaklaşım)’ üzerinden kullanmaktaydılar (Peet, 1998: 20). Bu nedenle fiziksel mekân, birimler arasındaki uzaklığın mutlaklık üzerinden kavramsallaştırıldığı bir içeriğe sahip bulunuyordu. Bu uzaklık ise mil ya da kilometre gibi metrik birimler üzerinden tanımlanmaktaydı ve bu deterministik yaklaşımla bölgesel coğrafyacılar dünya çapında coğrafi bölgeleri tanımlayıp, haritalarını hazırlama konusunda etkin bir çaba ortaya koyuyorlardı (Abler; Adams & Gould, 1971; Aktaran: Fleetwood, 2009: 8).

1950’lerin başlarına gelindiğinde bölgesel yaklaşım ciddi eleştirilerden geçmekteydi. Bu süreçte bilim ve bilimsel yöntemlerde meydana gelen çarpıcı paradigma değişiklikleri coğrafya disiplini de etkileyecek kanalları hazırlıyordu (Peet, 1998). Hemen her eleştiride bölgesel coğrafyanın bilimsel olmadığı, bu yaklaşımla üretilen araştırmaların teorik çerçeveden ve açıklama gücünden yoksunluğunun altı çiziliyordu. Öte yandan, yeni bilimsel yaklaşım ve yöntemlerin gün geçtikçe disipline sızması, beşeri coğrafyacıların etkili araştırmalar üretebilmeleri için yeni yollar açıyordu. Bu çerçevede yapılan tartışmalar bilimsel yaklaşımı benimsemenin disipline sağlayacağı faydaların onu entelektüel kılmanın ötesinde sistematik, analitik ve açıklayıcı bir güce kavuşturacağını vurguluyordu. Böylelikle 1960’ların sonlarına gelindiğinde beşeri coğrafyacılar pozitivist yaklaşımı benimsemeleriyle disiplini “mekânsal bir bilim” çatısı altında yeni bir çerçeveye dayandırıyorlardı (Peet, 1998). Bu kapsamda David Harvey’in (1969) ‘Explanation in Geography’ başlıklı yazısı bugünkü gibi o zamanlarda da oldukça ufuk açıcı görülmekteydi. Pozitivist felsefeden etkilenen beşeri coğrafyacılar, sosyal araştırmalarına bilimsel mantık ve yöntemleri uygulamaya başlıyorlardı (Peet, 1998; Aktaran: Fleetwood, 2009: 8). Bu bilimsel anlayışla donanan beşeri coğrafyacıların insan davranışını ve toplumları yönlendiren ve evrensel geçerliliğe sahip kuralları açıklamayı benimsemeleriyle matematiksel ve bilimsel yöntemlerin araştırmalara uyarlanması, onlar için bilimsel mantığın esasını teşkil ediyordu (Cloke, Philo & Sadler, 1991). Böylece bu genel kurallar coğrafyacıların mekânsal organizasyonu ve örüntüleri açıklama, gelecekle ilgili tahminlerde bulunma konusundaki yaklaşımlarını ve motivasyonlarını derin bir biçimde etkiliyordu (Kitchen, 2006). Bu kavramda coğrafyayı sadece insan ve doğal ortam arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan bir bilim dalı olarak tanımlamak büyük bir yanılgıya geri dönmek olurdu. Çünkü insan-mekân ilişkisini açıklayan coğrafyaya özgü mekânsal anlayış ‘doğal’, ‘inşa edilmiş’ ve ‘sosyal/toplumsal’ biçiminde üç tür ortamlarla (mekânla) ilişkiliydi (Şekil 1).

Şekil 1. Coğrafi Ortamın Bileşenleri: İnsan ve Mekân Arasındaki İlişkisel Bağlam.

Not: Anthamatten ve Hazen, (2010)'den esinlenilerek hazırlanmıştır.

Abler, Adams & Gould (1971)'un belirttiği gibi, coğrafyacıların 1950'lerden itibaren mekâna özgü olduğu keşfedilen 'göreliliği' sıklıkla kullanılıyordu. 'Mutlak mekân'ın aksine 'görelî mekân' (relative space), Öklid mesafesine dayandırılmasa da kökünü fiziksel mekâna dayalı altlıktan almaktaydı. Hem de 'görelî mekân', zaman ve maliyet bakımından yapılan sorgulamada olduğu gibi metrik olmayan anlayışa dayandırılmıştı. Böylece görelî mekâna özgü 'uzaklık ve lokasyon' kavramları, spesifik mekânları belirlemek adına çeşitli ilişkileri esas alan bir anlayış biçimi üzerinden tanımlandı. Mutlak mekân ise Öklid mesafesine dayalı uzaklık hesaplanmasını esas alan ve yön belirlemede kullanılan deterministik bir kavram olarak hayatına devam etti (Abler, Adams & Gould, 1971). Örneğin mutlak mekânda iki kent arasındaki uzaklık bu iki yer arasındaki fiziksel uzaklıkla ölçülebilmeyi esas alır (Aktaran: Fleetwood, 2009: 9). Fakat bu iki nokta arasındaki uzaklık görelî mekân kavramı üzerinden tanımlandığında birinden diğerine olan seyahat süresiyle özdeşleştirilebilir. Böylece o tarihlerde özellikle de mekânsal örüntü ve davranışları açıklamayı benimseyen beşeri coğrafyacılar için 'görelî mekân' kavramı açıklama gücü nedeniyle değer kazanıyordu. Çünkü bireylerin toplumsal, ekonomik ve psikolojik faktörlerin hesaba katıldığı bir arkaplan üzerinden tercihlerini yaptıkları ve böylelikle yerler arasında harekete dair karar alma mekanizmasını işlettiklerinin kavranması daha gerçekçiydi. Burada sunulan örnek üzerinden gidildiğinde her iki nokta arasında seyahat etme eyleminin

sadece fiziksel mesafeye dayanmaktan ziyade seyahat süresi ve seyahat maliyeti açısından yapılan bir sorgulamayı dikkate aldığı ortadadır. Kuşkusuz bireylerin mekânsal davranışı, mutlak mekânsal kavrayıştan ziyade göreceli mekânsal kavrama üzerinden daha iyi açıklanabilir.

Mekânın mutlak ve göreceli anlayış biçimleri üzerinden kavranması sırasıyla ilkinin fiziksel mekâna, ikincisinin ise mekânın insan yaşamını barındıran bir taşıyıcı olma özelliğinden açıklama elde ediyor (Soja, 1989: 79). Bu yaklaşımla mekân, üzerinde insanın aktivitelerinin gerçekleştiği uçsuz bucaksız, apolitik genişlik olarak kavramsallaşıyor (Bondi, 2005; Hubbard, 2005; Aktaran: Fleetwood, 2009: 9). Yine de 1960'lı yılların sonlarına kadar mekânın fiziksel algılanışı sosyal coğrafyaya egemendir ve bu tarihlerden itibaren sosyal araştırmalara sızan pozitivistle eleştiriler süregelir (Kitchen, 2006). Gerçekten, o dönemki eleştirilerde baskın bir biçimde, pozitivistlerin insanın ve davranışlarının mekanik görülmesine karşı çıkılarak -insanın sadece birimlere indirgenmesi yerine- onu manevi değerleriyle, inançlarıyla ve tercihleriyle değerlendirmenin gerekliliğine vurgu yapıyordu. Bu bağlam içerisinde indirgemeci yaklaşımla hareket eden pozitivistlerin belirsizliklerin, muğlaklıkların ve farklılıkların yeteri derece üstesinden gelebilmesi mümkün olmuyordu (Cloke, Philo & Sadler, 1991). İnsana özgü davranış ve reaksiyonlar biricik ve özgül olduğu kadar toplumdaki sosyal, kültürel, ekonomik ve politik etmenlerin etkisi altında kaldığından davranışlar, tutumlar ve normlarla ilgili öğeler sosyal bilimlerde yeteri derecede açıklanamıyordu (Cloke, Philo & Sadler, 1991). O dönemki pozitivist coğrafyacılar nesnel bilginin açıklanması ve araştırmalarında etik konulara yer verme konusunda başarısızdı (Harvey, 1973; Cloke, Philo & Sadler, 1991). Ve genelinde bilimsel yöntemler sosyal bilimlerde tartışılan konulara bütünüyle uygun gözüküyordu.

Bu eleştirilere cevaben beşeri coğrafyacılar zamanla toplum ve mekân ilişkisi üzerine daha fazla düşünmeye başladılar. Bunun sonucunda çeşitli yeni bilim felsefeleri ve yöntemler gün yüzüne çıkmaya başladı. Bu yeni yaklaşımlar 'hümanizm' ve 'yapısalcılık' kavramları altında iki büyük düşünce okulunun ortaya çıkışıyla sonuçlandı (Kitchen, 2006). Ve hemen ardından bu düşünce okullarının mekânsal teori üzerine -yönlendirici- ciddi katkıları oldu (Fleetwood, 2009: 8-10).

Toplumsal Olarak İnşa Edilmiş Mekân (Sosyal Mekân)

Hümanist ve yapısalcı coğrafyacılar 1970'ler boyunca mekân ve yer kavramlarını yeniden yapılandırmaya ve kavramsallaştırmaya başladılar (Mitchell, 2000). 'Mekân'ın yeniden kavramsallaştırılmasında her iki düşünce okulunun bu kavramın fiziksel bir öge biçiminde somutlaştırılmasından uzaklaşarak onun bir 'toplumsal üretim biçimi' olduğuna dair görüş birliğine ulaşması belki de bu arada ilk söylenmesi gerekenlerdendir (Hubbard vd., 2002). Diğer okulun yaklaşımından biraz farklılaşarak hümanist coğrafyacılar özellikle yerin nosyonunun teorileştirilmesine çaba harcadılar (Aktaran: Fleetwood, 2009: 10). Bu okuldaki araştırmalar mahalle ve ulus devlet gibi

yapılara insanların nasıl anlamlar yüklediklerine ve yerlerde deneyimlenen toplumsal ilişkilere odaklandılar. Örneğin, bu kapsamda yapılan araştırmaların pek çoğunda yerlerin öznel anlamlarla donandığı ve buralara ilişkin algı ve kimliklerin yerel halklar tarafından nasıl da yapılandırılmış olduğu ortaya çıktı ki; bugün -böylece- beşeri coğrafyacılar için ‘yerler’ fiziksel mekâna gönderme yapmaktan çok daha fazla anlam ve kimlikler bakımından bir karşılık bulur haldedir (Tuan, 1996; Cresswell, 2005; Entrikin & Tepple, 2006; Aktaran: Fleetwood, 2009: 10-11).

Öbür yandan yapısalcı coğrafyacılar, kapitalist topluma ilişkin mekânsal ilişkileri yapısalcı felsefe odağında teorilendirdiler. Marksist alanyazında da değinildiği üzere, onlar toplumsal ilişkilerce üretilen mekân kavramını kapitalizm ve onun mekânsal yansımalarını araştırmak üzere kullanır hale geldiler. Bu açıdan yapısalcı coğrafyacılar bugün de üretimin kapitalist üslubu ve mekânın politik organizasyonu arasındaki bağıntıyı araştırıyorlar.

Pozitivizmin eleştirilmesi ve de yorumsamacı (hermeneutic) ve yapısalcı (structuralist) felsefenin disiplin içinde kökleşmesi, mekânın diyalektik açıdan kavramsallaştırılmasında ilişkiselliğin çok daha güçlü bir açıklayıcı olarak kabul görmesinde önemliydi. Böylece ‘ilişkisel mekân’ (relational space) toplumsal pratiklerle ilintili üretim üzerinden anlam bularak kavramsallaştırıldı.

İlişkisel Mekân

Yukarıdaki anlatıdan yola çıkarak ‘ilişkisel mekân’ kavramının toplumsal ilişkilerin üretimi ve üretim biçimleri üzerinden kavramsallaştırıldığıнын altını çizmeliyim ve fakat kavram daha geniş ölçekte toplumsal yapılandırmacı paradigma içerisinde yer alıyor. Bu perspektifin benimsenmesi ise mekân ve yer kavramları arasındaki sınırları bulanıklaştırıp her iki kavram için üzerinde yeniden düşünme yollarını açıyor. Tam da bu noktada Massey’in (1994; 2004; 2005) mekânı toplumsal ilişkilerin üretimi biçiminde yeniden kavramsallaştırmanın faydalı olacağına işaret etmesini anımsamak önemli olsa gerek (Aktaran: Fleetwood, 2009: 11). Gerçekten de toplumsal ilişkiler çok yönlü ve çeşitli. İnsanlar günlük yaşantılarında ekonomik- kültürel bağlantılar ve ilişkiler-etkileşimler icra ediyorlar. Ayrıca bu bağlantılar hanehalkı düzeyinden küresele kadar çeşitli mekânsal ölçeklerde kurgulanıp üretiliyor. Böylece mekânı ilişkisel bağlamda anlamak onu karşılıklı toplumsal ilişkiler bütünü içinde değerlendirmek anlamına gelmelidir, kanımca. Massey’in (1994: 2) ‘mekânsal olan toplumsal ilişkilerdir’ ve Urry’nin (1999: 97) ‘farklı merkezler, ana ulaşım yolları vb. şeyler sadece belirli bir mekânsal yapının öğeleri ve insan etkinliğinin harici belirleyicileri değildir. Bunlar daha ziyade, bizatihi toplumsaldır, toplumsal bakımdan üretilmiştir ve toplumlarca yeniden üretilirler’ sözlerini de burada hatırlamak önemli olsa gerek.

İlişkisel terimler bakımından mekânı kavramsallaştırmak adına, mekânı teşkil eden toplumsal ilişkilerin doğasını düşünmek de önemli. Toplumsal ilişkiler doğası gereği dinamik ve çeşitli. Diğer yandan, toplumsal bağlantıları ve ilişkileri icra etmenin bir sınırı da söz konusu değil. Eğer mekân bu çoklu

ilişkilerin bir sonucu olarak var oluyorsa o zaman bu tür bir varoluşsallık dinamik ve çeşitli olmak durumunda (Massey, 1994; 2004; 2005). Böyle olunca da bu alt yapının öznelliklerinin de mekânsal farklılıkların tayin edicileri olarak anlaşılması önemli gözüktüyor. Toplumsal ilişkiler her yönüyle anlamların, simgelerin ve gücün etkisi altında. Bu nedenle Massey'in (1994: 3) mekânı bir başka biçimde- 'toplumsal ilişkiler kaçınılmaz bir biçimde ve her yerde güçle, anlamlarla ve sembollerle dolu olduğundan mekânın bu bakış açısıyla kavranması, onu güç ve önemin sürekli değişken haldeki toplumsal geometrisi olarak düşünmek anlamına gelir' tanımlaması bir köşe taşı niteliğine bürünüyor. Buradan anlaşılacağı üzere sosyal mekânı oluşturan şeylerin bütünüyle toplumsal ilişkilere dayandığının farkına varılması (Bondi, 2005) tekrardan önem kazanıyor. Mekânın bu düşünceyle kavranması, onu statik ve politik bakımlardan nötr / yansız değerlendiren önceki anlama biçimlerinden uzaklaştırıyor (Massey, 1994). Mekânın bu yaklaşımdaki ilişkiyel anlamı ise özellikle 'yer'in nosyonu ve kimliklerine dair izleri barındırıyor.

Geleneksel olarak yer ve mekân, her ikisi de ayrı tanımlama setlerine sahip bir karşıtlıklar çiftidir (Bondi, 2005). Yerler, ayırt edilebilir özdeşliklerin sınırlandırdığı sitler olarak gerçekçi ve durağan biçimde algılanır (Massey, 1994). Mekân ise sınırsız, yansız, nesnel ve soyut konumdadır (Massey, 1994: 9). İçi toplumsal pratiklerle doldurulmaktadır. Böylece mekânı ilişkiyel açıdan kavramak hem yer hem de mekânın toplumsal pratiklerce yeniden nasıl kavramsallaştırıldıkları ile ilgilidir. Bu anlamda mekânın ilişkiyel kavraması "yer"lerin sınırlarının ötesine geçen toplumsal ilişkilerin anlaşılmasına bağlıdır (Aktaran: Fleetwood, 2009: 11-12). Ve aslında ilişkiyel bakımdan kavrama eylemi, mekân-yer ikiliğinin altını çizer ve bu nedenle de her iki kavramın geleneksel tanımlarına meydan okur.

Sosyal teorisyenler ikili mantığı kullanarak kimliklerin toplumsal ilişkiler tarafından nasıl inşa edildiğini ve yeniden üretildiğini açıklamaya çalışıyorlar (McDowell, 1999; Sharp, 2004). İkili düşünme eylemi, aslında Batı düşüncesine egemen bir kavrama biçimidir ve ikilikleri çözümlene toplumsal ilişkilerde anlamlandırma ve gücün nasıl sürdürüldüğüne yönelik etkili ve önemlidir. İkilikler kavramı birbirine karşı kurulmuş zıtlığı esas alır (Knox & Pinch, 2010: 43 ve 316). Bu kategorilerden biri, diğerinin karşıtı biçiminde ayrıcalıklı ve avantajlı konumunda bulunana olumsal gönderme yaparken, diğeri 'öteki' konumunu işaret eden şekilde dezavantajlılık durumunu esas alır (Cloe ve Johnston, 2005). Bu nedenle mekânsal inşa sürecinde toplumsal kimlikler ilişkiyel bakımdan nasıl bir değerlendirmeye (siyahi-beyaz; erkek-kadın; yoksul-zengin gibi) tabi ise o şekilde üretilir ve tanımlanır (McDowell, 1999; Martin, 2005; Natter & Jones III, 1997: 145).

Yer kimlikleri de benzer şekilde bir üretim biçimine dayanır. 'Ev' örneğinde olduğu gibi 'yerler' anlam kazandığı sınırlar içerisinde dışsallıklar tarafından belirlenen 'öteki' nosyonuna dayanır (Massey, 1994; 2004). Bu örnek üzerinden gidildiğinde özel mekânla örtüşen ev, yaygın olarak kamusal alandaki ekonomik ve politik eylemler üzerinden kavramsallaştırılır. Böylece mekânın ilişkiyel bakımdan anlamlanması spesifik bir 'yer'i üreterek kesişen çok yönlü

toplumsal ilişkilere dayalıdır. Bu bütünsel dinamik, toplumsal, ekonomik, politik ve kültürel var oluş, münferit yerlerin sınırlarının çok ötesine geçer (Massey, 1994). Bu nedenle de belli bir yere ilişkin nosyonu ilişkiel bakımdan anlamak kolay değildir. Buna karşılık yerler, çeşitli kesişmelerin buluşma noktaları olarak çok boyutlu ve çelişkili kimlikleri de barındırırlar (Massey, 1994; 2004; Hubbard vd., 2002). Bu iddiayı kanıtlamak adına Fleetwood'un (2009: 13) da değindiği üzere, Massey (2004) ilişkiel üretimler açısından Londra kenti örneğini sunar.

Massey (2004: 6) fiziksel sınırlarının ötesine geçen sayısız toplumsal ilişkiel Londra'nın nasıl ve yeniden üretildiğini açıklamaya girişir. Bu örnekte dünya'da bir 'yer'e karşılık gelen Londra'nın kimliği, toplumsal ilişkielerin keştiği bir varsılık üzerinden aktarılması ve üretilmesiyle temsil edilir. Londra gibi başka kentleri de bu kavrama biçimi üzerinden okumak belli yerlerin karmaşık ve çoklu kimliklerinin çözümlenmesine bağlıdır. Mekânı ilişkiel bakımdan anlamak adına yerlerin toplumsal değişme ve etkileşimlerin daha geniş olduğu ağlar sistemi içindeki spesifik düğümler (nodlar) olduğunu keşfetmek önemli gözükmektedir. Bu bağlamda 'yerler'in en iyi ve açık ifadesi, buraların 'bitişme yerleri' veya mekânı var eden toplumsal etkileşimler ağındaki düğüm noktaları olduğudur (Massey, 2004: 6). Bu açıdan yerler, gözenekli ve sayısızdır. Buralar, kesişen tüm toplumsal süreçlerin ve dinamik yapıların tayin ettiği altlık üzerinden yeniden üretilmektedir (Massey, 1994; 2004; McDowell, 1999; Hubbard vd., 2002; Entrikin & Tepple, 2006; Aktaran: Fleetwood, 2009: 13).

Öte yandan 'yerler', topluluklar ve insan grupları tarafından paylaşılarak ortaya çıkan deneyimlerin konuşlandığı sitlerdir. Yerler insanlar için emsalsiz, biricik ve bu nedenle özgündür. Yerlerin sonsuzluğunu, tükenmeyen nosyonunu ve toplumsal bakımdan ağlar üzerindeki kesişme noktaları olduğunu akılda tutarak, onların özgünlüğünün en iyi şekilde anlaşılması yerlerin toplumsal ağlardaki pozisyonunun kavranmasına bağlıdır.

Sosyo-Mekânsal İlişkiler

Coğrafya ve özellikle de Türkiye'de coğrafya, 'insanla doğal ortam arasındaki ilişkiel ilişkileri açıklamak' biçiminde sorunlu bir tanımlamaya sahip oldu, uzun yıllar. Bütünüyle yanlış olmasa da bu tanımlama, günümüzde yedi milyarı aşan dünya nüfusunun yarısından fazlasının, gelişmiş ülkelerde ise %75'inin kentsel alanlarda yaşadığı inşa edilmiş bir çevrede mekânı salt doğal-fiziksel çerçeve içinde görmek ve coğrafyayı bu dar alana sıkıştırmak doğru olmasa gerek. Böylece coğrafya ve onun doğru tanımı, doğal ortam, inşa edilmiş ortam ve sosyal / toplumsal ortam üçlüsü (Şekil 1) üzerinden bir mekânsal bilim alanı olmasıyla özdeşleştirilebilir.

Toplum ve mekân arasındaki diyalektik ilişki feminist coğrafyada kullanılan ilişkiel kavrama bakımından son derece önemli (Alkan, 2009: 13). Toplum ve mekân arasındaki bu ilişki ekseninde Henri Lefebvre'nin yazıları kritik derecede öneme sahip. Lefebvre (1991; 2014), mekânın kendisinin ve politik

organizasyonunun toplumsal ilişkileri ifade ettiğini ama aynı zamanda bu ilişkilere dayalı olarak reaksiyon gösterdiğini tartışır (Soja, 1989; Urry, 1999: 97; Fırat, 2002: 43). Başka bir anlatımla Lefebvre, toplum ve mekânın karşılıklı ilişkilerin kurulduğu bir yapı içinde, birlikte var olduklarını ve mekânın toplumsal ilişkilerce üretildiğini açık eder (Natter & Jones III, 1997: 149). Hatta Lefebvre, toplumsal pratiğe ait olan mekânı ‘gerçek’ mekân olarak tanımlar (Lefebvre, 2014: 45). Bu tartışma, beşeri coğrafyanın farklı alt disiplinlerinde çeşitli yansımalar bulur. Örneğin, kent coğrafyacıları kentsel mekânda meydana gelen değişimi araştırmak adına sosyo-mekânsal diyalektik kavramını kullanırlar (Knox & Pinch, 2010: 5; Fleetwood, 2009: 14). Bu görüşe göre kentler, toplumların onları yaratmış olduğu mekânsal ifadeler / inşa edilmiş mekânlar olarak yorumlanır.

Sosyo-ekonomik kontekste, kentlerin ne tür kimlikleri barındırdığı buralarda yaşayan toplumlara ait ideolojiler ve değerlendirmelerden anlaşılabilir (Smith, 2005). Örneğin, toplumdaki sosyal eşitsizlikler çoğu kez zengin ve yoksul komşuluk birimlerinin haritalandırılmasıyla mekân üzerinde temsil edilir. Daha zengin insanlar kentsel peyzajın çok daha iyi duruma sahip ve mali olarak bunun bedelini karşılayabildikleri bir çevrede yaşayıp altyapı ve hizmetlere kolayca ulaşabilirlerken, yoksul gruplar marjinal bir çevrede yaşamak zorunda kalırlar (Smith, 2005).

Mekân ve toplum arasındaki diyalektik ilişki nedeniyle mekân, sırasıyla, önce toplum ve sonrasında da toplumsal ilişkiler üzerinden var olur. Bu yolla mekân toplumsal eşitsizlikleri yeniden üretir. Smith’in (2005: 26) değindiği üzere “...insanlara özgü toplumsal ilişkilerin icra edildiği mekân ve yerler, basite indirgenebilecek taşıyıcılar değildir. Daha ziyade insanların yerleştikleri yerler onların yaşantılarının doğrudan ortaya çıktığı yerlerdir”. Yoksul olan ve marjinal çevrelerde yaşayan insanlar risklere daha fazla maruz kalırlar bu nedenle. Kirliliğin oldukça fazla olduğu bir çevrede veya sağlık hizmetlerinin yeteri derecede sunulmadığı yerlerde yaşayan halklar hastalıklara daha fazla maruz kalmakta ve yatkın olmaktadır (Smith, 2005). Örneğin, 19. yüzyılda San Fransisco’da çiçek hastalığı salgını ile ilgili yapılan bir çalışmada Craddock (1995) insanların zihnindeki zenofobik (xenophobic) bağlantıyla Çin mahallesinin hastalıklı bölge olarak isimlendirilmesini göçmenler ve hastalık arasındaki ilişkide aramıştır. Bu örnekte Çin Mahallesi insanların zihninde hastalığın ‘bulaşma yeri’ (place of contagion) olarak biçimlenmiştir (Aktaran: Anthamatten & Hazen, 2010: 4).

Beşeri coğrafyacılar mekânın toplumsal kimlikleri nasıl barındırdığını, biçimlendirdiğini ve yeniden üretildiğini sorgular. Yukarıda değinildiği gibi, mekânlar ve yerler onlara yüklenen anlamlarla doludur. Yerler, kimlikleri barındırırlar ve insanlar spesifik yerleri kendi bireysel kimliklerini inşa ettikleri mekânsal-aidiyet duyumsaması üzerinden tanımlar (Smith, 2005). Bu nedenle de teorisyenler yerin kimliği ile insanların yaşadıkları çevrelerde toplumsal ilişkilerle inşa ettikleri kimlikler arasındaki bağıntılara önem verir. Bu yolla mekânlarda insanların kimliğiyle yerlere ilişkin duyumsadıkları kimlikler bir araya gelir. Feminist coğrafyacılar ise bu kavramı toplumsal cinsiyete özgü

pratiklere ve ‘özel-kamusal mekân’ ile cinsler arasındaki ikiliklere odaklanarak araştırmaya ve açıklamaya çalışmaktalar.

Feminist Coğrafya: Patriyarkanın Sosyal Mekânı Örgütleyişini Sorunsallaştırmak

Batılı araştırmacılardan ödünç alınan ‘toplumsal cinsiyet’ (gender) kavramının bütün dillerde doğrudan bir karşılığı bulunmuyor. Pek çok araştırmacının değindiği üzere, yirminci yüzyılın ortalarına kadar kadın imgesi, yaygın olarak biyolojizmin çerçevesini çizdiği “iyi bir eş ve sevgi dolu bir anne olma” üzerinden yüceltildi (Feng, 2013: 21). Kadın için en ideal iki hedefe gönderme yapan bu determinist görüş eleştirilirken batılı feminist düşünürler tarafından ‘toplumsal cinsiyet’ kavramı geliştirildi. 1970’li yılların ilk yarısında Anne Oakley ve Gayle Rubin tarafından ilk kez kullanılan kavram, kısa sürede feminist alanyazının temel kavramlarından biri oldu. Rubin’in yazısıyla eş zamanlı olarak biyolojik / anatomik cins ile toplumsal cinsiyet kavramları ayrılmaya başladı. Bu ayrışma 1980’li yıllarda daha da belirgin bir biçime kavuşup, alanyazında kökleşti.

Toplumsal cinsiyet, en öz ifadesiyle, insanın biyolojik/anatomik cinsinin toplumsal ilişkiler tarafından yapılandırılmasını anlatır. Bu inşa, toplumun kadına (dişilikler) ve erkeğe (erillikler)¹ belirli özellikler ve roller yüklemesiyle gerçekleşir. Toplumsal cinsiyeti belirleyen şey, farklı kültürlerde değişik şekillerde tanımlanan, toplumlarca kurulmuş erkeklik ve kadınlık kategorileri ile her iki gruba atfedilen ve onlara empoze edilmiş yükümlülük ve davranışlardır (Bilton vd., 2009: 130).

Feminist coğrafyanın özellikli amacı, toplumsal cinsiyet ve mekâna dayalı bölünmeleri araştırmak, açığa çıkarmak, sorgulamak ve böylece de toplumsal cinsiyet ve mekânın karşılıklı ilişkisini ve onların yaygınlıkla benimsenen doğallığını sorunsallaştırarak, tüm bunları görünür kılmaktır. Erkek ve kadınların mekân ve yerleri ne şekilde deneyimledikleri ve buraları nasıl pratik ettikleri kadar toplumsal cinsiyetin yansıdığı mekânları ve yerleri araştırmak ilişkişel mekân çatısı altında feminist coğrafyanın asıl konusudur (McDowell, 1999: 12).

Feminist coğrafya 1970’lerin ortalarında ilk kez Batılı akademyada ortaya çıkmış ve fakat 1980’lerde feminist coğrafyacıların beşeri coğrafya özelinde bu alt disiplini ciddi olarak çalışmaya başlamalarıyla kimlik ve yer kazanmıştır (McDowell, 1992a; 1992b). Ancak coğrafyada feminist analizlere ilişkin basılı haldeki metodolojik tartışmalar 1990’lı yıllarda gerçekleşebilmiştir (Moss, 2002: 2). Diğer feminist çalışmalar yürüten disiplinlerde olduğu gibi feminist coğrafyanın da, toplumsal cinsiyeti ve toplumsal cinsiyet ilişkilerini araştıran eleştirel bir nosyonu vardır. Bu alt disiplin aynı zamanda politik bir bakış açısına da sahiptir ve feminist coğrafyacılar diğer feminist araştırmacılar gibi patriyarkal düzene meydan okuyarak kadınların toplumsal yaşamını iyileştirmeye ve geliştirmeye odaklanır, toplumsal cinsiyet ve cinsiyet

ilişkilerini mekânsal yaklaşımla araştırmaya ilgi duyarlar (Dixon & Jones III, 2006).

Gillian Rose (1993) "Feminism and Geography" isimli kitabında beşeri coğrafya disiplindeki feminist düşüncenin tarihini bir çizelgeyle açıklar. Rose (1993), tarihsel olarak disiplinin 'eril' bakış açısına göre uyarlandığını ve coğrafi bilginin üretiminin de beyaz ve heteroseksüel erkek baskınlığı vasıtasıyla yapıldığından bahseder. Geleneksel düşünce kapsamlı bilgiler sağlamakla birlikte kadınların öznelliğini, görünürlüğü ve seslerini hariç tutar. Bu nedenle de kabaca 1980'lere kadar kadın coğrafyacılar tarafından üretilen veya kadınların deneyimlerini ve özelliklerini merkeze alan çalışmalar disiplin içinde güçlü bir dirençle karşılaşmıştır (Rose, 1993; Aktaran: Fleetwood, 2009: 16). Buna karşıt olarak özellikle erken dönem feminist coğrafyacılar akademik coğrafyayı yönlendiren erkek merkezli epistemoloji ve ilk bölümde tartıştığım üzere, özellikle 'kartezyen yaklaşım ve jeopolitikayla' disiplinin kendi çevresel deterministik düşüncesinin eril yaklaşımdan nasıl da etkilenmiş olduğunu eleştirdiler (Rose, 1993; Dixon & Jones III, 2006; Aktaran: Fleetwood, 2009: 16).

Erken dönem feminist coğrafyacılar -ilk olarak- 1970'lerde hümanist ve yapısalcı coğrafyacılar tarafından üretilen mekânsal teoriyi eleştirmeye başladılar. Bu doğrultuda onlar, Batı bilim pratiğindeki mekânsal düşünceyi yönlendirip yer edinmesi gereken ikili mantığı kabullenmeleri bakımından disiplinin başarısız olduğunu öne sürdüler (Rose, 1993; Johnston, 2005). Bunda haklıydılar. Bu tür argümanları desteklemek adına feminist coğrafyacılar yer-mekân, yerel-küresel ve özel-kamusal ikiliklerinde olduğu gibi sayısız mekânsal karşıtlık kategorilerini kadın-erkek ikiliğini açıklamada kullandılar. Örneğin, 'yerel' e karşılık 'küresel' ayrımında olduğu gibi mekânsal ikilik kategorileri bir astlık-üstlük ilişkisini çağrıştıracak biçimde yeniden üretilmektedir. Feminist coğrafyada -hiyerarşiyi temsil eden tüm ikiliklerle birlikte- özel-kamusal ikiliğinde evin özel mekânı temsil eden birim olarak dişil ve yerel bırakıldığı, bunun karşısında kamusal mekânın güçlü ve eril kılındığı sorunsallaştırılmaktadır (Bondi, 2005; Pratt, 2005; Aktaran: Fleetwood, 2009: 16-17).

Mekânın Özel-Kamusal İkiliği

Feminist coğrafyacılar özel-kamusal karşıtlığını uzun yıllardır çalışıyor (Mitchell, 2000). Batı toplumlarında evin (home) ve işin (work) fiziksel ayrışması endüstri devrimi ile kapitalist ekonomik sistemin başlangıcına kadar geri götürülebildiğinden (Domosh & Seager, 2001; McDowell, 2007; Fleetwood, 2009; Donovan, 2014), feminist coğrafyacılar bu alt disiplinin politik nosyonunu da var eden bir etken olarak üretim biçimlerinin kapitalist modeliyle ilişkili özel-kamusal karşıtlığını araştırmada çokça işe yarayan yeni-Marksist teoriden etkilenmişlerdir (Alkan, 2009: 13-14). Bu araştırmacılar kapitalizm ve patriyarkanın karşılıklı olarak birbirlerini nasıl güçlendirdiklerini ve bu her iki toplumsal ilişkiler sisteminin üretim ve yeniden üretim mekânlarının fiziksel ve

ideolojik ayrışmasını nasıl da desteklediğine dikkat çektiler (McDowell, 1999; Domosh & Seager, 2001; Fleetwood, 2009). Bu çerçevede feminist coğrafyacılar özellikle de toplumlarda kadınlar için materyalist sonuçlar doğuran ‘ev işi’ ve ‘ücretli iş’ bölünmesinde işgücünün mekânsal ayrışmasına odaklandılar (McDowell, 1992a; Peet, 1998; Dixon & Jones III, 2006). Aynı zamanda onlar, kadınların özel mekândaki ücretsiz işçiliğinin kapitalist sistemin sürdürülmesinde nasıl da işe yaradığını açık ettiler. Tam da bu noktada kapitalist üretim biçiminin sürdürülebilmesi adına işgücü ihtiyacını etkin bir biçimde yeniden üretme konusunda kadınların evde çocuk yetiştirebilen sözde güçlü varlık olarak tanımlanmaları (McDowell, 1999) aslında mevcut patriyarkal düzenin onadığı bir şeydi.

Bu yapı yapısı içinde özel mekândaki kadınlar kocalarının ya da hanehalklarındaki çalışanların fiziksel, cinsel ve psikolojik-duygusal açıdan desteklenmesi göreviyle sorumlu tutuluyorlardı (McDowell, 1999; Mitchell, 2000; Domosh & Seager, 2001). Patriyarkal sistem bu şekilde özel mekânla özelleştirilen kadınları evde tutarak bu altlıktan fazlaca beslendi ve besleniyor. Kadınların mekânsal hareketliliğinin sınırlandırılmış olmasıyla erkekler, kadın partnerlerinin kimliğini ve yaşamlarını kontrol altına alırken kendi güçlerine ilişkin pozisyonlarını da garanti altına alıyorlar (McDowell, 1999). Erkekler ücretli bir iş sahibi olmak ve para kazanmak adına bir yerden ötekine koşuştururlarken, kadınlar tipik olarak evde kalıp kendilerini ailelerine ve ev işlerine adıyorlar. Bu yapı ironik olarak neredeyse zamanlar üstü bir algı biçimiyle ne kadar da doğal gözüküyor...

Öte yandan, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kamusal ve özel mekânlar üzerinden tanımlandığı bu yapı, ‘ev’ ve ‘iş’ yaşamıyla mekânlarını sırasıyla dişil ve eril karakteristiklerle donatmaya ve doğallaştırmaya hizmet ediyor (Domosh & Seager, 2001; Johnston, 2005). Bu bağlamda ev, kadınlara ait olan doğal bir yer olarak kurgulanıp yeniden üretilirken, kamusal mekân, erkeklerin baskın ve söz sahibi olduğu bir öge olarak sunuluyor ve pratik ediliyor (Domosh & Seager, 2001). Oysaki yukarıda anılan kapitalist dönemin başlarında pek çok kadının ev dışında çalıştıklarını burada not etmek tarihsel hafıza için önemli olsa gerek. Bu süreçte orta ve alt sınıf kadınlar yereldeki işleri veya aynı zamanda endüstri devrimi esnasında fabrikalarda çalışıyordu (McDowell, 1999; Domosh & Seager, 2001; Aktaran: Fleetwood, 2009: 17-18). Ancak toplumun daha yoksul kesimlerindeki kadınların etkin bir biçimde çalışma pratiklerine rağmen özel ve kamusal mekânın ayrışması ve hasıl edildiği ideolojik bakımdan değişmez bir biçime kavuşuyordu (McDowell, 1999).

Feminist alanyazın, günümüz için ‘ev’ ve ‘iş’ ikiliğine özgü algılar konusundaki ideoloji biçiminin sürdüğünü belli ediyor. Dolayısıyla özel mekâna dair, evcillığe ait, ‘doğal ve olması gereken zaten budur’ biçimindeki kavrayışların dişilik ve kadınlığa özgü popüler tanımlarla hâlâ bağdaşık sürekliliğinin altını çizmek önemli (McDowell, 1999; Domosh & Seager, 2001). Bu nedenle feminist coğrafyacıların ev ile ilgili algılanan klişe nosyonlara ve özgünlüklere onları sorunsallaştırmak adına vurgu yaptıkları gözlemlenir (Fleetwood, 2009: 18). Sanat ve medya alanyazınında ise ev mekânı genellikle

aileye ilişkin güvenli, duygusal bir barınak olarak resmedilir (McDowell, 1999; Mitchell, 2000; Domosh & Seager, 2001). Bu noktada ‘ev’, ahlaki istikrarın, manevi değerlerin, kadının vazifesi ve sorumluluğu alanında kalan ve tüm bunların sembolleştirildiği net bir pozisyona sahiptir (McDowell, 1999; Domosh & Seager, 2001). Kamusal mekânda yer alan ‘iş’ ise kavramsal bakımdan bir karşıtlık kategorisi içinde kalmaya devam eder. Oysa ‘ev’, pasifliğin ve saadetin yeriye ‘iş’, erkeklerin değerlerini ve ekonomik üretkenliklerini kanıtladıkları eril altlıkla beslenen aksiyon mekânıdır (Domosh & Seager, 2001; Aktaran: Fleetwood, 2009: 18).

Sayırsız örnek ve sembolle temsil edilen ve her tür dekorasyonla pekiştirilen ev, hep kadının mekânıdır. Hatta bu yapı, çoğu kez kentsel peyzajın da elverişsizliğiyle kadınların çocuklarıyla birlikte kamusal mekâna yönelik hareketini cesaretsizleştirici bir rol üstlenir (Domosh & Seager, 2001). Bunun sonucunda pek çok kadın kamusal mekândan çekinir, hatta korkar ve onların kentsel / kamusal mekân içindeki hareketleri cinsel şiddete ya da tacize maruz kalma korkusundan ya da bu konuda tembihlendiklerinden dolayı kısıtlanır. Bazı örneklerde ise erkekler kızlarını ve/veya eşlerini evlerinden ayrılmamaları konusunda kontrol altında tutarlar (Domosh & Seager, 2001). Sonuçta bazı ülkelerde kadınların kamusal mekândaki hareketliliği yasalarla sınırlandırılmıştır: Libya ve İran gibi ülkelerde seyahat edebilmek için kadınlar koca ya da babalarından izin alma yükümlülüğü altındadır (Domosh & Seager, 2001; Aktaran: Fleetwood, 2009: 18).

Mekân ve Cinsiyetlenmiş Kimlikler

Mekân, toplumsal etkileşimlerden bağımsız ve boş bir alan değildir (Akpınar, Bakay & Dedehayır, 2009: 11). Feminist coğrafyacılar, mekânın, yerin ve toplumsal cinsiyetin hem karşılıklı biçimde ilişkili (Alkan-Korkmaz & Allmer, 2013: 111), hem de toplumsal cinsiyet pratiklerini belirleyici ve yapılandırmacı olduklarını vurgularlar. Başka bir ifadeyle, toplumsal cinsiyet ile cinsiyetlenmiş kimlikler mekânsal konfigürasyonları üretmektedir. Ayrıca bu mekânsal konfigürasyonlar toplumsal cinsiyeti, kimlikleri ve rollerin de oluşumunu ve yeniden üretilmesini sağlamaktadır (Mitchell, 2000: 201). Böylece kamusal ve özel mekânlardaki ücretli işler ile ev işleriyle özelleşen cinsiyetlenmiş kimliklerin inşa süreci ve nasıl pratik edildiği feminist coğrafya için önemlidir.

Geleneksel olarak kapalı bir mekân olan ev içinde icra edilen evcimen aktiviteler bu özel mekânda kadınlara özgü dişil kimlikleri tanımlamıştır (Massey, 1994; Domosh & Seager, 2001). Ev işlerini yapmayı üstlenen ve kendilerini ailelerine adayan kadınlar başlıca ev kadınları (homemakers) ve bakıcılar (caregivers) olarak karşılık buluyorlar. Massey’in (1994: 179) vurguladığı üzere “kadınları evcil mekâna kapatma girişimi spesifik olarak hem bir mekânsal kontrol biçimidir, hem de kadın üzerine yapılan bir kontrol eylemidir”. Bugün pek çok kadın hem ev işlerini hem de ücretli işleri yapıyorsa da bu ikili faaliyet alanının etkileşimine istinaden Massey (1994), kadınların kendi kimlikleri ile evleri arasında derinlemesine bir bağıntı

olduğundan bahseder. Bu nedenle pek çok kadın ücretli iş piyasasına aktif olarak katılsa dahi kendilerini evleriyle, evcillikle ve duygusallıklarıyla beraber var etmeye çok yatkındır (Domosh & Seager, 2001). Evlerinin temizliği ve cazibesi-çekiciliği, onların statüsü ve kimliğini daima temsil edecek düzeyde önemlidir bu yüzden. Çoğu kadın evlerini dekore etmekten ve hanehalkını bir düzen ve tertip içinde tutmaktan büyük gurur duyar (McDowell, 1999; Domosh & Seager, 2001). Kadınlar etkin bir biçimde kendilerini yaptıkları ev işleri ve evcil etkileşimler üzerinden tanımlarlarken bunu da özellikle kendi hemcinslerine bir gösteriş biçimi olarak sunar (Domosh & Seager, 2001).

Oysaki kadınlara özgüllüğüyle ön plana çıkan özel mekân, evle / bu yerle ilişkili herkese sorumluluk yükler. Erkeği neredeyse bütünüyle kamusal mekânla, buna karşılık kadını -ücretli bir işe sahip olsa dahi- özel mekânla özelleştiren dinamik bütünüyle cinsiyet rollerinden ve kamusalın patriyarkal kimliğinden beslenmektedir. Neredeyse bütünüyle eril donanıma sahip kamusal mekânla ancak sınırlı ilişkiler geliştirebilen, ücretli iş piyasasına sınırlı düzeyde katılabilen kadının yaygınlıkla toplumsal cinsiyet rollerine tutunmasını ve çaresini buradan aramasını -statüsünü evcillik ideolojisi üzerinden var etmeye ve yükseltmeye çalışmasını- onun toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı yürüttüğü bir tür mücadele biçimi ekseninde okumak önemlidir. Yoksa iç (özel) - dış (kamusal) mekânlar ayrışmasının cinsler üzerine, rollere göre yüklediği bir sorumluluk söz konusu değildir ve önceki bölümlerde de tartıştığım gibi mekânın kendisi tarafsızdır.

Ev, Yer ve Kimlik

Aslında bütün dillerde “ev (home)” kavramı pek çok anlamla donanmış durumda. Ünlü coğrafyacı David Harvey’in de değindiği üzere ev, insan ve onun tüm etkileştiği şeyler arasındaki en manevi lokasyondur (Aktaran: McDowell, 2007: 71). Bu lokasyon üzerine geliştirilen manevi duygular ise insanların yere (place) ilişkin oluşturdukları mekânsal aidiyet hissiyle iç içe geçer. Mekâna / yere özgü anlamların toplumsal inşası ve nesnellik, bireylerin ve özellikle de kadınların eve ilişkin algı ve değerleriyle bütünlüğe olduğundan ev ve beden (body) arasında enteresan bir paralellik vardır. Böylece ev mekânı (domestic space), toplumsal değer atfetme kategorilerinde öncelikli olan bir sıraya ve onu ebedi var etmeye dönük maddi bir temsiliyettir. İlk kez Bourdieu (1977) tarafından kavramsallaştırılan ‘habitus’ (habitat / yaşam ortamı) kavramı tam olarak ev mekânının karşılığı olarak kullanılmıştır. Habitus her ne kadar salt özel mekâna gönderme yapıyor gibi gözükse de toplumsal ilişkilerde var olan her şeyin özetinin eve / özel mekâna taşındığı özgüllükleri anlatır. Aslında evin içi, dışında süren ilişkilerden çok da farklı değil, hiyerarşiktir bu anlamda. Bu nedenle de ev mekânındaki toplumsal ilişkilere odaklanmak, özel-kamusal ve hususi (particular)-umumi (general) arasındaki sınırları aşan bir şeydir.

Evcilliğin Kökenleri, İşleyişi ve Endüstriyel-Modern Toplumlarda Mekânın Ayrışma Biçimi

1960'ların sonlarından beri feminist araştırmacıların pek çoğu Batıdaki endüstriyel kapitalizmin kentsel mekânı 'ev ve iş dünyası' olarak böldüğünü ve bu sürecin kadınların yaşamları ve statüleri üzerinde derin izler oluşturduğunu yazdılar (McDowell, 2007: 73). Bu izlerin belki de en somut taraflarından biri, kimi zaman zor kullanarak kadınların yaşamlarının evleriyle sınırlandırılması ve kimliklerini de evle ifade etmeye çokça cesaretlendirilmiş olmalarıdır. Bu açıdan bakıldığında ev / özel mekân, kadınların erkeklerle eşit sahip olduğu hakların kullandırılmaması adına övgü gören ve önemsenen bir sittir. Bu özellik, toplumda bir o kadar erkeklerin hayatını kazanmaya yönlendiriliyor olmalarına karşılık evin bekçiliği görevini kadınlara tahsis eden her iki cins için eşitsiz bir işbölümüdür. Üstelik bu bölünmüşlük içinde kadınların sorumluluğuna bırakılan ücrete tabi olmayan ev-içi emek, onlara özgü kılınan 'doğallık' kisvesi altında epeyce yüceltilmiştir.

Bir feminist coğrafyacı olan McDowell (2007), Batıda, on dokuzuncu yüzyılın endüstriyel toplumlarında sosyal mekânın ev ve iş dünyaları olarak ayrışmasına rağmen örneğin Büyük Britanya'da 1850-1950 arasında kadınların üçte birinin ücretli işgücüne katıldıklarını belirtir. Ancak bu süreçte erkeklerin piyasanın düşük ücretli sektör tehlikesinden büyük ölçüde uzak tutulmaya çalışıldığını böylece de pek çok kadının iyi gelir getirici işlerden dışlandıklarını işaret eder. Kadınların pek çok iş kolunda çalıştığı bu dönemde berbat koşullar altında çalışan ve dünyaya getirdiği çocuklardaki yüksek çocuk ölümlülüğü nedeniyle ortaya atılan 'kadınların belli meslek türlerinde çalıştırılmaması gerektiği düşüncesi' çok övgü görmüştü (Hall, 1992; McDowell, 2007). Bu örnek, belki de, dünyada mesleklerin cinsiyete göre ayrıştırılmasının kökenidir.

Evin Melekleri Olarak Kadınlar?

McDowell (2007: 75), on dokuzuncu yüzyılda -en azından Büyük Britanya örneğinde- evin kapitalist ekonominin bir yansıması olarak var edildiği üzerinde durur. Diğer Batılı toplumlardaki gibi endüstrileşme boyunca Büyük Britanya'da evin dinsel karakteristikleri ve maneviyatı temsil edecek şekilde kurgulanışı neredeyse tartışmasızdır. Ev işleri ve özellikle de çocuk bakımı kadının özel gizli uğraşdır ki bu aktiviteler ve ev, böylece kapitalist dünyanın haşın rekabetçiliğinden kurtarılmış olur. Bu düşünsel ardalanı daha da öteye taşırsak ev, duygusal yaşamın, aşkın, empatinin, yetiştirilmenin, hanehalkının diğer üyelerine karşı olan tüm sorumlulukların kadının omuzlarına yüklendiği yegâne mekân ve mahal (locus) konumuna -sözde- yüceltilerek değer elde etmektedir. Bu görevi üstlenen kadınlar da bir çalışan değil, evin meleği (angels of the home) olarak gösterilmektedir. Aslında bir tür indirgeme olan bu yaklaşım, melek kisvesi altında sevimli hale büründürülmektedir. Bu sevimli imajla kadın, indirgendiği ve sürüklendiği bu konumdan doğal olarak ve çoğu kez bir kaçış yolu bulamamaktadır.

Erkek / koca açısından ev, kadın ve hanehalkı üyeleri ile ilişkili bütün özel şeylere ve mahremiyete ilişkin duyumsanan değer bir karşılığıdır. Bu yaygın görüşle de kamusaldan kısıtlanan kadın için evi dekore etmek, süsleyerek güzelleştirmek, temiz tutmak atfedilen değer bir karşılığı olarak cinsiyete göre bölümlenmiş yükümlülüklerle tümleşik hale gelir.

On dokuzuncu yüzyıl sonunda Büyük Britanya’da orta sınıf kadınlar keskin bir biçimde ücretli iş piyasasından hariç tutuluyordu. Bu durumun bir tür gerekçe seti ise ticaretin kaba ve tehlikeli gösterilmesiyle iç içe geçecek şekilde; kadınların sağlığını riske atan iş ortamının bir özelliği olarak sunulmasıydı (McDowell, 2007: 77). Kömür çıkarımcılığı bu argümanın en sembolik destekçisiydi (John, 1980). Böylece kadınlar işgücü piyasası söz konusu olduğunda geri plana itilip kamusalardan dışlanırken kocalarının ancak özel mekândaki birincil varlığı kisvesi altında yüceltiliyorlardı. Bütünsellikle bakıldığında kadının bedeni, ev ve dışiliğin toplumsal inşası arasında çok açık paralellikler bulunduğunu bugün de görebiliyoruz. Bu paralelliği sağlayan unsurlar ironik bir biçimde kadınları ve özellikle de ev kadınlarının kontrol altında tutulmasını gerektiren cinsellik ve kirlilik arasındaki zıt ilişkiyi, saflığı ve neredeyse tamamen özelde-kapalı kapılar ardında icra edilen ev içi şeylerle somutlaştırıyor.

Yirminci yüzyılın başlarına gelindiğinde savaşlar nedeniyle beliren işgücü açığı kadınların hizmet sektöründe ücretli işlere katılımının destekçisi oluyordu. Bu değişim, kadınların çifte rolle donanmasını sağlarken, evliliği nispeten sorunsallaştırıyordu (McDowell, 2007). Belki de bugünün dünyasında bile bireyselleşmenin yansımalarından biri olarak gösterilen boşanma hızının artışıyla bu noktada bir bağlantı kurulabilir. Böylece kadınların evcillikle özdeşleştirilen işleri olarak erkeği giydirmek, evi temiz tutmak, hanehalkını beslemek, her gün işe gidip gelmek, çocuk doğurmak ve onları yetiştirmek bütün gelecek zamanların görev seti olarak yirminci yüzyılın klasikleşen resmiyle (Şekil 2) her gün yeniden üretiliyor.

Kısa bir sürede kadınlara özgürlüğü ile taçlandırılan bu aktiviteler onlara özgü olarak yüceltilen ve kategorize edilen ve kapitalist düzenin meslek-iş türlerini de açıklıkla tanımladı. Aslında basit, ev tipi atölye üretimine dair meslekler bugünün kamusalında nasıl da kadınlara özgü meslekler olarak kılıftan kılıfa sokulup tanımlandı. Örneğin Çin’de kadınların neden oyuncak fabrikalarında yoğun çalıştırıldıklarına dair yapılan bir sorgulama -ucuz işgücü görülmeleri gerçekliğinin üstünü örtecek şekilde- onların örgü örmeye alışkın parmaklarındaki ivedilik yeteneğinin gerekçe gösterilmesiyle çözüme kavuşturuluyor (Bilton vd., 2009: 141).

Şekil 2. İkinci Dünya Savaşı Esnasında İşçi Kadınları Temsil Eden İmaj: Kadının Çifte Görevi: Ev İşleri ile Ücretli İşin Birlikteliği.

Böylelikle ‘kapitalizmi ve kadının astlığını üreten bir erkek egemen sistem’ olarak patriyarka, günümüz toplumlarındaki kadınlar için dört temel görev / iş alanını var ediyor: (1) cinsiyet rollerine dayalı ve özellikle de aileyi koruyucu olarak annelikle ve eş olmayla ilgili toplumsal ödevlerin yerine getirilmesi; (2) ücretli veya ücretsiz işgücü olacak nesillerin üretimi; (3) cinsiyet rollerine özgü ekonominin sürdürülebilirliğine katkı; (4) erkeklere karşılık daha düşük ücretlerle işgücü piyasasına katılımın sürdürülmesi (McDowell, 2007: 81- 82).

Ne var ki yukarıda alıntılıdığım bu dörtlü strüktürün tamamı da kadının özgürleşmesi bakımından ‘sorunlu sinyaller’ vermeye devam ediyor: Birinci göreve istinaden, kadın çalışsa bile ona yüklenen annelik ve eş olma durumu öncelikli kılınıyor. İkincisinde; ‘kadın her koşulda çocuk doğurmalıdır, bunu yapamayan ötekileştirilme tehdidiyle yüz yüzedir’ sinyali veriliyor. Üçüncüsünde, kadın ancak cinsiyet rollerinin onadığı mesleklerle (öğretmenlik, hemşirelik, terzilik, temizlik işçiliği gibi) kamusal işte çalışmaya itiliyor. Ve sonucunda, erkeklerle aynı eğitim düzeyine ve sosyal statüye sahip olsalar dahi kadınların çoğu defa daha düşük ücrete razı gelmesi olağanlaşır.

Örneğin, Endüstri öncesi Britanya’da ve Batı Avrupa’da başlıca tarımsal üretim ve zanaat işinden oluşan ekonomik aktivite, hanehalkları tarafından yürütülüyordu. İster erkek, ister kadın, genç ya da yaşlı olsun, hanehalkı hep birlikte ailenin geçimine katkıda bulunuyordu. Her ne kadar o dönemde de kadınların ve erkeklerin yaptığı işler bölgelere ve sınıfa göre farklılaşmaktaysa da ‘geçimi sağlayan erkekler’ ile ‘ev kadınları’ biçimindeki bölünme, hiç de endüstri öncesi dönemin işbölümünü karakterize etmiyordu (McDowell, 2007: 79-82; Bilton vd., 2009: 140). Endüstrileşme, üretim etkinliklerinin çoğunu yeni mekânlara: fabrikalara; bürolara ve dükkânlara taşıdı. Böylece işin özel mekân dışına transferi, toplumsal cinsiyet ilişkilerinde ve söyleminde

derin bir değişimin sinyalini vermişti. Artık ev, sadece ailenin mekânı değil, aynı zamanda eril ve hırçın iş dünyasının sığınağı oluyordu. Kadınlarsa, evin bekçileri olarak konumlandırılıyor, hizmet ve malların üretiminden ziyade özel mekânda kalmaları sinsice özendiriliyordu. Tam da bu noktada kadına özgü kılınan eş olma ve annelik görevleri birbirine bağlâp evde ‘uyum ve erdem yaratmak’ onların doğal görevi olarak tanımlanıyordu.

Evcillik ideolojisinin çizdiği yol haritasıyla kadınlar ve erkekler için ayrı mekânlar yaratılması düşüncesi, ilk defa orta sınıflarla ortaya çıksa da tüm kadınları farklı biçimlerde etkiledi (Bilton vd., 2009: 140). Zengin erkeklerin eşleri açısından ev, zorunlu aylaklığın bir yaşanma mekânı haline dönüşüyordu. Bu durum, eğitime katılımları kısıtlı olduğundan alt-orta sınıfların kızları için umutsuz bir koca arayışı demek oluyordu. İşçi sınıfı kadınlar için evcillik ideolojisi, onların vasıflı mesleklerden uzak tutulmalarının, hatta düşük kazançlarla günlük yaşamda erkeklerden ayrılmalarnın kanallarını hazırlıyordu. Zamanla evcillik ideolojisi, istihdam yapısının kalıplarını değiştirdi. Bilton vd. (2009: 140-141), dikkat çekici bir saptamayla, günümüzde bu ideolojinin bıraktığı mirasın dört önemli biçimde sürdüğünü vurguluyor. Bense, aşağıda, bu dörtlü örüntüyü mekânsal çerçevede sorunsallaştıracağım: İlki, evcillik ideolojisi çağdaş işbölümü içinde yaşamaya devam ediyor. Erkekliğin rasyonel hesaplama ile ilişkisi, üretkenlik imajı, iş ve otoritenin erkeklikle özelleşmesine karşılık, kadınlığın ‘narinlik’ vurgusuyla ve duygusallıkla bütünleştirilmesi (Bilton vd., 2009) onun eve kapatılmasında bir mekanizma değil midir? Ama kadınlar, ister istemez, kazanca dayalı ücretlerdeki ciddi farklılığa rağmen günlük fiziksel-duygusal bakım ve evin idaresi sorumluluğunu omuzlama eğiliminde. Özel ve kamusalın toplumsal cinsiyetlenmiş işbölümü, en geniş anlamda bu tür eşitsizlikleri özetlemiyor mu? İkincisi, evcillik ideolojisi önemli çalışma biçimlerini görünmez kılıyor. Geçtiğimiz yüzyılın büyük bölümünde tercihen büyük ölçekli firmalarca ve erkeklerce yapılan tam zamanlı daimi sözleşmelerle sadece süratli istihdam iş olarak kabul edildi. Bilton vd.’nin (2009: 141) de değindiği üzere, bu dar tanımlama, enformel ekonominin özel mekândaki ev işi ya da emek paylaşımı gibi ücretsiz çalışma biçimine temas etse de, gerçekte daha önemli olabilen işleri ve ücretsiz ev emeğini gizlemiyor mu?

Üçüncü olarak, evcillik ideolojisi, kadınların pratik ettikleri işi, vasıftan ziyade kadınlığın, esnekliğin ya da bakıcılığın doğal bir yan ürünü olarak görme biçiminde süren eğilime katkı sağlıyor. Örneğin özel mekâna özgü kılınan aktiviteler bakımından vasıflar, çoğu zaman hayatta kalabilmek ya da bir haftadan diğerine bakkal parasını denkleştirme mücadelesi veren ev kadınlarının kendileri belki hariç, hiç de dikkat çekmiyor (Bilton vd., 2009: 141). Hemen her yerde karmaşık ehliyetler gerektiren sosyal hizmetler sektöründe yarı zamanlı kadın işçiler tarafından yüklenen işler, vasıfsız bakıcılık olarak sınıflandırılıyor ve buna göre ücretlendiriliyor. Çok uluslu şirketler bilgisayar parçaları, oyuncak, giyim ve eczacılık gibi sektörlerdeki üretimlerini gerçekleştirmek istediklerinde çoğu zaman eleman alma politikalarını genç kadınların doğal olarak bu işleri yapmadaki hızlarını ve

parmak yeteneklerini dikkate aldı (Bilton vd., 2009: 141). Bu çirkin politikayla da kadınların doğal hünerlerinin toplumsallaşma sürecine paralel giden biçimleşme ve örgü tekniklerindeki eğilimlerini yansıttığına dikkat çekildi. Buradan anlamamız gereken şudur ki 'ulusal' olduğu kadar 'küresel' işbölümünde de vasfın tanımı toplumsal cinsiyet söylemleriyle destek buluyor.

Dördüncü olarak evcillik ideolojisi, istihdamdaki toplumsal cinsiyet ayrımcılığını yeniden üreten pratiklere açıklıkla katkıda bulunuyor. Örneğin - önceden de değindiğim gibi- geçtiğimiz bir buçuk asır süresince kadınların korunmasına ilişkin fikirler çoğu zaman onların belli iş türlerinden ve mekânlardan -fabrikalarda gece çalışmalarından ya da matbaacılık işinde yoğun tempodan- dışlanmalarını sağlama almak için kullanıldı. Ama enteresan bir biçimde fabrika işçisi kadınlar için gece vardiyasına getirilen kısıtlamalar çok seyrek olarak hastane ya da temizlik işlerine yansıtıldı (Bilton vd., 2009: 141). Bütün bu iş türlerine ve işlerin icra edildiği mekânlara göre bölünmüşlüklerin bugün için geçerli olmadığını iddia edebilir miyiz?

Böylece, Acar-Savran'ın (2013: 111) da değindiği üzere, özel-kamusal ikiliğinin modern dünyadaki konumunu ve özgülüğünü kavrayabilmek üretim, yeniden üretim ve emek dünyasının yapısının dikkate alınmasını gerektiriyor. Her ne kadar pek çok meslek türünde kadınların görünürlüğü artıyorsa da, cinsiyetlere feodal anlayışla yüklenen rollerden ve bunlarla bağlantılı karşıtlıklar, fırsatlar ve çelişkilerden kurtuluşun daha çok başlangıcında bulunuyoruz (Beck, 2011: 157).

Tartışma ve Sonuç: Cinsiyet Temelli Mekânların Aşınmasına Dair İzler

'Ev'e ve 'iş'e özgü nosyonların, 'özel' ve 'kamusal' mekânları nasıl yapılandırdığının izini süren pek çok feminist coğrafya araştırmasının söylediği şey, bu üretim biçiminin bütünüyle toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle bağlantılı olduğudur. Bu araştırmalar, 'ev'in dişiliğin, 'iş'in ise erilliğin mekânı biçiminde kurgulanışıyla üretimini ve de toplumsal değer ve normlarca son derece doğal görülen -'olması gereken de budur söylemini'- ama asıl itibarıyla bu mekânsal bölünmeyi eleştirmeyi ve sarsmayı amaç ediniyor (McDowell, 1999). Bu sorgulamayı yapabilmek adına feminist coğrafyacılar özel ve kamusal mekânlardaki çok boyutlu mekânsal konfigürasyonları toplumsal cinsiyet ilişkileri pratikleriyle birlikte değerlendiriyorlar (McDowell, 1999; Domosh & Seager, 2001; Fleetwood, 2009). Ama sevindirici olan şudur ki; gerek kadınların daha etkin şekilde kamusal mekâna katılmaları, gerekse evin yeni toplumsal ilişkiler içinde edindiği çeşitli türden anlamlar hem toplumsal cinsiyet rollerini hem de mekânsal ayrışmayı aşındırıyor. 'Ev', ironik bir biçimde daima nostaljinin ve empatinin mekânı olarak üretilmiyor. Bundan ziyade pek çok kadın için ev, özellikle erkek şiddeti karşısında baskının, usanmışlığın, suiistimal ve taciz edilmenin yerine dönüşüyor (McDowell, 1999; Domosh & Seager, 2001). Hatta sıklıkla erkekler de evin nosyonlarının romantize edilmesine meydan okuyarak onu başka biçimlerde kavramsallaştırıyorlar. Pek çok erkek için ev, bir sığınmanın veya barışın yeri

değil. Bu gibi görüşler ve değerlendirmelerle evin, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin getirdiği maliyetle uzlaşmazlıklara dayalı biçimde tansiyon ve çatışmanın mekânı olarak temsil edildiği de açığa çıkıyor (McDowell, 1999). Evin büyük ölçüde romantik var oluşsallığına karşıt olarak pek çok kadın için burası, içinde yaşanırken durmadan çalışılması ve tamamlanması gereken işlerin pratik edildiği, bunaltıcı bir aktivite dizisinin sürdürüldüğü mekânsal temsiliyet durumunda. Öbür yandan ‘ev işleri’ çeşitli çevrelerce gelir getirmeyen ve bu nedenle de memnuniyet sağlamayan ve çoğu kez zoraki yapılan ve genellikle iş olarak kabul edilmeyen değersiz bir uğraş olarak yansımaya elde ediyor.

Günümüz dünyasında pek çok kadın, biçimlenen yeni ekonomik sistemin bir gereği olarak kamusal mekândaki ücretli istihdamda yer edinebiliyor. Mekânlar ve toplumsal cinsiyet kimlikleri arasındaki süregelen karşılıklı ilişki nedeniyle kadınların özellikle gelişmiş ülkelerdeki kamusal mekâna doğru hareketi (ücretli bir işe sahip olmaları), eril zihniyet içinde kimi zaman geleneksel cinsiyet rollerine ve ilişkilere meydan okuyucu bir tavır şeklinde yankı elde ediyor (McDowell & Massey, 1996). Hiç kuşkusuz, özel mekânı aşan biçimde kadınların kamusal mekâna yönelen hareketini kavramsal bakımdan özel-kamusal ve yer-mekân ikiliklerini, cinslerin hiyerarşisini bulanıklaştıran ve sonuçta geleneksel eril ve dişil kimlikleri aşındırıcı bir meydan okuma olarak değerlendirmek mümkün gözüküyor (Massey, 1994; McDowell, 1997; Bondi & Christie, 2003).

Gelişmiş ülkeler de dahil olmak üzere, günümüzde, ekonominin yeniden yapılanışıyla yoksulluk, işsizlik ve kaynak yetersizliği evsiz nüfusun büyüklüğünü ve doğasını açık bir biçimde etkiliyor. Pek çok araştırmacı, özellikle büyük kentlerde ve sokaklarda yaşayan genç insanların sayısının artmakta olduğunu vurguluyor (Sassen, 1990; Venness, 1992: Aktaran: McDowell, 2007: 90).

Aslında sokakta yaşayan ve ‘ev-özel mekân’a ilişkin algıları toplumun geri kalanından farklılaşan bu evsiz gruplar içerisinde erkeklerin görünürlüğü yine toplumsal cinsiyet rollerinin bir karşılığı olarak daha belirgin. Evsizlik belki de cinsiyet ayrıştırması yapmaksızın tüm bu durumdaki bireyler için dezavantajlı bir duruma gönderme yapsa da, sokakların ve çeşitli kent mekânlarının (park, bahçe, dini tesis avluları, garajlar, limanlar, otomatik para çekme makinesi kulübeleri, metro tünelleri, köprü atları, pasajlar, plajlar, vb.) evsiz erkekleri barındırma konusunda toplumsal bir ön kabulün varlığı neredeyse tartışmasızdır. Ama örneğin 1990’ların ortalarında evsiz erkeklerle ilgili Büyük Britanya’da yapılan bir araştırmada bu grubun yaşam süresinin 40 yıl civarında olduğu saptanmıştır. En azından 1990’larda Büyük Britanya’da ortalama yaşam süresinin 76-77 yıl düzeyinde (UN, 2015) gerçekleştiği göz önüne alınırsa, evsizliğin dramatik bir biçimde bu gruplar üzerinde nasıl bir yaşamsal kısıtlılık var ettiği görülebilir. Ve fakat kadınlar açısından evsizlik, onların mekânsal davranışları yönünden daha sorunlu gözüküyor. McDowell (2007: 90), yapılan araştırmalarda görüşmeler esnasında pek çok evsiz kadının bu dezavantajlı durumlarını gizlediklerini ya da inkâr ettiklerini belirtiyor. Bazı araştırmalar

örneğin Los Angeles'ta bazı evsiz kadınların işlerini kaybettiklerinden arabalarında yaşadıklarını gösteriyor. Watson & Austerberry (1986) ve Vennes (1992) (Aktaran: McDowell, 2007: 90) bazı kadınların çatılarda / teraslarda yaşadıklarını fakat bu tür yerleri asla bir ev olarak görmediklerini söylüyor. Ayrıca bu araştırmacıların yaptığı diğer bir önemli saptama da, işleriyle ilintili zorunlulukla otel, pansiyon ve misafirhane gibi yerlerde yaşamak durumunda kalan kadınların evsiz / yuvasız ve kendilerini güvensiz hissettikleri ortamlarda yaşadıklarını ifade ettiklerini belirtmeleridir.

Elbette evsizliğin çeşitli sosyo-demografik gruplar (kadın, erkek, LGBTTI-Q bireyler, çocuk, genç, yaşlı vb.) üzerinde yarattığı etkiler farklılaşsa da ilginç bulgulardan biri, bu tür gruplarda, toplumun geri kalanında erkekler ve kadınlar arasında gözlemlenen geleneksel patriyarkal ilişkinin zayıfladığıdır (Winchester & Costello, 1995; Aktaran: McDowell, 2007: 91). Bu bağlamda evsizliğin özel-kamusal, kadın-erkek, kadın işi-erkek işi, gibi erillik ve dişilikleri ve bütün bunların yansıdığı cinsiyetlenmiş mekânları (gendered spaces) nasıl da aşındırmakta olduğu ortaya çıkıyor.

Her ne kadar konut (house) ve yuva/ev (home) özel mekânın fazlaca cinsiyetlenmiş öğeleri olsa da bunların anlamlarının yeni toplumsallaşma biçimleri üzerinden nasıl değiştiğini gözlemek durumundayız. Dünyanın başka başka yerlerinde 'ev'-'iş'; 'iç'-'dış'; 'özel -'kamusal' gibi mekânsal kategorileştirme biçimlerinin nasıl değiştiğini araştırmak, bu tür kanıtları toplamak adına önemli.

Sosyolojik, antropolojik ve tarihsel tartışmalar, dişilik ve erilliklerin kültürler göre etkin bir biçimde değiştiğini gösteriyor. Örneğin, Victoria dönemi İngiltere'sinde burjuva kadınlar arasında vurgulanmış dişilik, fiziksel incelik (kibarlık ve nezâket), ücretli işlerden uzak olma ve cinsel duygunun yokluğunu içermekteydi; günümüzde Afrika'nın pek çok kırsal bölgesinde ise dişilik, fiziksel kuvvet, para / ekmek kazanma ve cinsel güvenle eş anlamlı tutuluyor (Bilton vd., 2009: 130). Bu durumda, bu tür bir çeşitliliği göz önüne aldığımızda mekân, kadın bedeni ve tikel bir toplum yapısı arasında evrensel bir geçerliği iddia etmek neredeyse imkânsızlaşıyor. Elbette tüm toplumlarda mekânsal farklılaşmaların salt toplumsal cinsiyet tarafından denetim altına alındığını belirtmek de doğru değil. Örneğin antropologlar, bu tür farklılaşmaların kimi yerlerde başlıca sınıf ya da statü, köken, evlilik biçimleri veya akrabalık ilişkileri tarafından belirlendiğini vurguluyor (McDowell, 2007: 94). Bu bakımdan mekân özellikleri ve toplumsal cinsiyet ilişkileri odağında yapılacak araştırmalara, disiplinler arası etkileşime ve bütünsel yaklaşımlara çok ihtiyaç var.

Şüphesiz dünyada sayıları gittikçe artan göçmenler, kendilerini çoğu kez kültürler arası etkileşim kuran aktör bireyler olarak görüyorlar. Bugün, dünya nüfusu içerisinde uluslararası göçmen statüsündeki bireylerin %3'lük bir paya sahip oluşu ve mekânsal hareketliliğin gittikçe yaygınlaşması gözlerden kaçmıyor. Göçmenler, evlerinden ayrılp başka başka yerlerde yaşıyorlar. Memleketinden veya evinden çok uzakta yaşayan bu bireyler için 'ev' kavramı başka anlamlar kazanırken yoksunlukla da özelleşebiliyor. Mekânsal

hareketliliği adeta bir kültüre dönüşmüş olan bireylerin bazılarının ‘hiçbir yer evim değildir’ biçimindeki açıklamalarından dünyada yer-özel mekân kavramının nasıl da başka biçim ve formlara dönüştüğünü (McDowell, 2007: 94) gözlemliyoruz. Bütün bunlar, içinde yaşadığımız toplumlarda pratik edilen toplumsal cinsiyet rejiminin ve cinsler arası eşitsizliğin mekânlar üstü veya evrensel bir geçerliğe sahip olmadığını kanıtlamaya yetiyor.

Notlar

¹Erillikler: belli bir kültürde erkeklerle ilişkilendirilen ve erkeklere atfedilen sosyal olarak kurulmuş çeşitli varsayım, beklenti ve davranış biçimleri setidir. Dişilikler: belli bir kültürde kadınlara ilişkilendirilen ya da kadınlara atfedilen sosyal olarak kurulmuş çeşitli varsayım, beklenti ve davranış biçimleri setidir (Bilton vd., 2009: 130).

Kaynakça

- Abler R., Adams J.S. & Gould P. (1971). *Spatial Organization: The Geographer's View of the World*. London: Prentice-Hall.
- Acar-Savran G. (2013). *Beden Emek Tarih: Diyalektik Bir Feminizm İçin*. İstanbul: Pusula Yayıncılık.
- Agnew J. (2005). Space: Place. İçinde, Cloke P. & Johnston R. (Ed.), *Spaces of Geographical Thought*. London: Sage Publications: 81-96.
- Akpınar A., Bakay G. & Dedehayır H. (2009). Sunuş: Neden Kadın ve Mekân? İçinde, Akpınar A., Bakay G. & Dedehayır H. (Der.), *Kadın ve Mekân: Tutsaklık mı? Sultanlık mı?* İstanbul: TurkuvaZ Kitapçılık ve Yayıncılık: 11-17.
- Alkan A. (2009). Giriş: Cinsiyet Dinamiklerinin Peşinden Mekânın İzini Sürmek. İçinde Alkan A. (Der.), *Cins Cins Mekân*. İstanbul: Varlık Yayınları: 7-35.
- Alkan-Korkmaz S. & Allmer A. (2013). Mekânın DNA'sı: Toplumsal Cinsiyetin Mekânsal Kalıplarının Sorgulanması. *Kadın/Woman 2000, Journal for Women's Studies*, 14(1): 107-133.
- Anthamatten P. & Hazen H. (2010). *An Introduction to the Geography of Health*. London: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Beck U. (2011). *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru* (Çev. Özdoğan K. & Doğan B.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bilton T., Bonnett K., Jones P., Lawson T., Skinner D., Stanworth M. & Webster A., (2009). *Sosyoloji* (Çev. İnal K., Kartal Y., Özkale, N., Toraman, K., Özkan Y. & Güngen A.R. Siyasal Kitabevi: Ankara.
- Bondi L. (2005). Troubling Space, Making Space, Doing Space. *Group Analysis*, 38(1): 137-149.

- Bondi L. & Christie H. (2003). Working out the Urban: Gender Relations and the City. İçinde Bridge G. & Watson S. (Ed.), *The Blackwell Companion to the City*. Oxford: Blackwell: 292-306.
- Bourdieu P. (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cloke P. & Johnston R. (2005). Deconstructing Human Geography's Binaries. İçinde Cloke P. & Johnston R. (Ed.). *Spaces of Geographical Thought*. London: Sage: 1- 20.
- Cloke P., Philo C. & Sadler D. (1991). *Approaching Human Geography: An Introduction to Contemporary Debates*. London: Paul Chapman Publishing Ltd.
- Craddock S. (1995). *Sewers and Scape Goats- Spatial Metaphors of Smallpox in Nineteenth-Century San Francisco*. *Canadian Geographer/Géographe Canadien*, 48: 62-75.
- Cresswell T. (2005). Place. İçinde, Cloke P., Crang P. & Goodwin M. (Ed.), *Introducing Human Geographies*. Second edition. London: Hodder Arnold: 485-494.
- Çalış Ş.H. & Özlük E. (2007). Jeopolitik: Mekânın Siyasallaştırılması ve Suistimali. İçinde, Dağı Z. (Ed.), *Uluslararası Politikayı Anlamak: Ulus-Devlet'ten Küreselleşmeye*. İstanbul: Alfa Yayıncılık: 153-211.
- Direk Z. (2014). Judith Butler: Toplumsal Cinsiyet ve Bedenin Maddeleşmesi. İçinde, Direk Z. (Der.), *Cinsiyetli Olmak: Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları: 67-84.
- Dixon D. P. & Jones III J. P. (2006). Feminist Geographies of Difference, Relation and Construction. İçinde, Aitken S. & Valentine G. (Ed.), *Approaches to Human Geography*. London: Sage Publications: 42-56.
- Domosh M. & Seager J. (2001). *Putting Women in Place: Feminist Geographers Making Sense of the World*. New York: The Guildford Press.
- Donovan J. (2014). *Feminist Teori: Entelektüel Gelenekler* (Çev. Bora A., Ağduk Gevrek M. & Sayılan F.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Enrikin J. N. & Tepple J. H. (2006). Humanism and Democratic Place-Making. İçinde, Aitken S. & Valentine G. (Ed.). *Approaches to Human Geography*. London: Sage Publications: 30-41.
- Feng Y. (2013). *Kadının Özgür ve Bütünsel Gelişimi: Feminizm ve Marksist Hümanizmin Diyalektiği* (Çev. Kızılçec D.). İstanbul: Canut Yayınevi.

- Fenster T. (2005). Gender and the City: The Different Formations of Belonging. İçinde, Nelson L. & Seager J. (Ed.). *A Companion to Feminist Geography*. Malden: Blackwell Publishing & Wiley: 242-256.
- Fırat S. (2002). Kentsel Mekânlarda Kamusal Alan. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 11(4): 41-72.
- Fleetwood T. (2009). Space, Gender and Work: The Experiences and Identities of Female Street Traders in Central Pinetown, Durban. Degree of Master of Social Science, Geography and Environmental Management in the School of Environmental Sciences, University of KwaZulu-Natal, Durban.
- Hall C. (1992). *White, Male and Middle Class: Explorations in Feminism and History*. Cambridge: Polity Press.
- Harvey D. (1969). *Explanation in Geography*. London: Edward Arnold Publishers Ltd.
- Harvey D. (1973). *Social Justice in the City*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Hubbard P. (2005): Space/Place. İçinde, Atkinson D., Jackson P., Sibley D. & Washbourne N. (Ed.). *Cultural Geography: A Critical Dictionary of Key Concepts*. London: Tauris: 41- 48.
- Hubbard P., Kitchen R., Bartley B. & Fuller D. (2002). *Thinking Geographically: Space, Theory and Contemporary Human Geography*. London: Continuum Press.
- John A. (1980). *By the Sweat of their Brow: Women Workers at Victorian Coal Mines*. London: Croom Helm.
- Johnston L. (2005). Man: Woman. İçinde, Cloke P. & Johnston R. (Ed.). *Spaces of Geographical Thought*. London: Sage Publications: 119-137.
- Kitchen R. (2006). Positivist Geographies and Spatial Science. İçinde, Aitken S. & Valentine G. (Ed.). *Approaches to Human Geography*. London: Sage Publications: 20-29.
- Knox P. & Pinch S. (2010). *Urban Social Geography: An Introduction*. Sixth edition. London: Prentice Hall.
- Lambert D. (2004). Geography in the Holocaust: Citizenship Denied. *Teaching History*, 116: 42- 48.
- Lefebvre H. (1991). *The Production of Space* (Çev: Nicholson S.D.). Oxford: Blackwell Publishing.
- Lefebvre H. (2014). *Mekânın Üretimi* (Çev: Ergüden I.). İstanbul: Sel Yayıncılık.

- Martin J. (2005). Identity. İçinde, Atkinson D., Jackson P., Sibley D. & Washbourne N. (Ed.), *Cultural Geography: A Critical Dictionary of Key Concepts*. London: Tauris: 97-101.
- Massey D. (1994). *Space, Place and Gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Massey D. (2004). Geographies of Responsibility. *Geografiska Annaler*, 86B (1): 5-18.
- Massey D. (2005). *For Space*. London: Sage Publications.
- McDowell L. (1992a). Space, Place and Gender relations, Part 1: Feminist Empiricism and the Geography of Social Relations. *Progress in Human Geography*, 17: 157-179.
- McDowell L. (1992b). Space, Place and Gender Relations, Part 2: Identity, Difference, Feminist Geometries and Geographies. *Progress in Human Geography*. 17: 305-318.
- McDowell L. (1997). *Capital Culture: Women at Work in the City*. Oxford: Blackwell Publishing.
- McDowell L. (1999). *Gender, Identity and Space: Understanding Feminist Geographies*. First edition. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- McDowell L. (2007). *Gender, Identity and Space: Understanding Feminist Geographies*. Third edition. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- McDowell L. & Massey D. (1996). A Women's Place! İçinde, Agnew J., Livingstone D. N., Rogers A. (Ed.). *Human Geography: An Essential Anthology*. Oxford: Blackwell Publisher: 458-475.
- McDowell L. & Sharp J.P. (1997). Practising Feminist Geographies: Editors' Introduction. İçinde McDowell L. & Sharp J.P. (Eds.). *Space, Gender, Knowledge: Feminist Readings*. London: Arnold Publishing: 99-104.
- Mitchell D. (2000). *Cultural Geography: A Critical Introduction*. Oxford: Blackwell Publication.
- Moss P. (2002). Taking on, Thinking about, and Doing Feminist Research in Geography. İçinde, Moss P. (Ed.). *Feminist Geography in Practice: Research and Methods*. Oxford: Blackwell: 1-20.
- Natter W. & Jones III, J. P. (1997). Identity, Space, and Other Uncertainties. İçinde, Benko G. & Strohmayer U. (Ed.). *Space & Social Theory: Interpreting Modernity and Postmodernity*. Oxford: Blackwell Publishers: 141-161.

- Özlük E. (2007). Uluslararası İlişkilerde Feminizm. İçinde, Çakmak H. (Der.), *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavramlar ve Teoriler*. Ankara: Platin Yayınları:198-204.
- Peet R. (1998). *Modern Geographical Thought*. Oxford Blackwell Publishers.
- Pratt G. (2005). Masculinity-Femininity. İçinde Cloke P., Crangve P. & Goodwin M. (Eds.), *Introducing Human Geographies*. Second edition. London: Hodder Arnold: 54-64.
- Rose G. (1993). *Feminism and Geography: The Limits of Geographical Knowledge*. Cambridge: Polity Pres.
- Sharp J. (2004). Feminisms. İçinde, Duncan J.S.; Johnson N.C. & Schein R.H. (Ed.), *A Companion to Cultural Geography*. Oxford: Blackwell Publishing: 66-78.
- Sassen S. (1990). *Global City*. Princeton: Princeton University Press.
- Smith S. (2005). Society-Space. İçinde, Cloke P., Crang P. & Goodwin M. (Ed.). *Introducing Human Geographies*. London: Hodder Arnold: 18-33.
- Soja E.W. (1989). *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. London: Verso.
- Tuan Y.F. (1996). Space and Place: Humanistic Perspective. İçinde Agnew J., Livingstone D.N. & Rogers A. (Eds.), *Human Geography: An Essential Anthology*. Oxford: Blackwell Publishers: 444-475.
- Urry J. (1999). *Mekânları Tüketmek* (Çev. Öğdül R. G.). İstanbul: Ayrıntı Yayıncılık.
- UN (United Nations) (2015). *World Population Prospects: The 2012 Revision Data Base*. İnternet adresi: http://esa.un.org/wpp/unpp/panel_indicators.htm. Erişim tarihi: 1.2.2015.
- Vennes A. (1992). Home and Homeless in the United States: Changing Ideals and Realities. *Environment and Planning D: Society and Space*, 10: 445-468.
- Watson S. & Austerberry H. (1986). *Housing and Homelessness: A Feminist Perspective*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Winchester H. & Costello L. (1995). Living on the Street: Social Organisation and Gender Relations of Australian Street Kids. *Environment and Planning D: Society and Space*, 13: 329-348.